

VETERİNER HEKİMLİĞİ UYGULAMALARINDA “KAN AKITMA / ALMA” ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Study on “Bloodletting” Practices in Veterinary Medicine

Ali Yiğit¹, Çağrı Çağlar Sinmez², Aşkın Yaşar³

¹Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD

²Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD

³Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD

ÖZ

İslam Uygarlığı dönemi veteriner hekimliğinde, hastalıkların tedavisinde kan akıtma uygulamasının da yapıldığı ve kan akıtmak için genelde boyun, mahmuz, koltuk, safen damarlarının seçildiği bildirilmektedir. Hipokratik hekimliğe dayandırılan bu tedavi yönteminin İslam Uygarlığı çağındaki baytarnameler ile günümüz folklorik veteriner hekimliği uygulamaları içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Çalışmada, hayvanlarda kan akıtma yönteminin kullanım alanlarının retrospektif olarak değerlendirilmesi amaçlandı.

Çalışmanın materyalini iki tez çalışması (biri el yazması bir baytarname ile diğeri Anadolu’da folklorik veteriner hekimliği üzerine yapılan bir araştırma) oluşturdu. Bu tedavi yönteminin kullanıldığı hastalık/vakalar belirlenerek geçmiş ve günümüz uygulamalarının benzer ve farklılıkları değerlendirildi. Ayrıca veteriner hekimliği alanında yapılan ve konu ile ilgili diğer çalışmaların tarih metodolojisi çerçevesinde analizi yapıldı.

Veteriner hekimliği tarihi ve folklorik veteriner hekimliği alanında yapılan pek çok çalışmada kan akıtma yönteminin topallık, diş hastalıkları, arpalama, zehirlenme, gurm, sarılık, enterotoxaemia (clostridiosis), intişar, koyun ve keçi-ciğer ağrısı, delibaş vb birçok hastalıklarda tedavi yöntemi olarak uygulandığı bildirilmektedir. Çalışmada, literatür çalışmalarla benzerlikler olduğu gibi, yöntemin uygulanması ile yapılan ek uygulamaların varlığı tespit edilmiş olup, uygulamaların rasyonel tedavi yöntemlerine paralellik gösterdiği söylenebilir.

Sonuç olarak, kan akıtma uygulamasının geçmişten günümüze kadar ulaşan ve pek çok hastalığın tedavisinde uygulanan bir yöntem olup, uygulandığı bazı hasalık/vakalar yönünden rasyonel kabul edilebileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Baytarname; Folklorik veteriner hekimliği; Kan akıtma/alma; Tedavi.

ABSTRACT

It has been reported that veterinary medicine in the era of Islamic Civilization, bloodletting was a component of veterinary medicine, and neck, spur, axillary, and saphenous veins were used for drawing blood. It was stated that this treatment method, based on Hippocratic medicine, was present in the “*baytarname*” (veterinary chronicles), the manuscripts from Islamic Civilization Era, and today’s folkloric veterinary medicine practices as well. The aim of this study is to retrospectively evaluate the areas of use of the bloodletting method.

The study materials consisted of a handwritten *baytarname* and other materials in Anatolia on folkloric veterinary medicine. The diseases/cases in which this treatment method was used were identified and the similarities and differences of past and present practices were assessed. Furthermore, an assessment was made within the framework of other relevant studies in the area of veterinary medicine.

In many studies on the history of veterinary medicine and folkloric veterinary medicine, the bloodletting method was reported to cure many conditions such as lameness, dental diseases, laminitis, poisoning, *Streptococcus equi*, icterus, enterotoxemia (clostridiosis), tendinitis, contagious ovine and caprine pleuropneumonia, and *Coenurus*. In the study, in addition to similarities with other literature studies, additional practices were discovered with the application of the method and the practices were parallel with rational treatment methods.

As a result, it can be suggested that the bloodletting method has been practiced from past to present and used for the treatment of many diseases, and that it can be considered rational for some diseases/cases.

Keywords: Baitarname; Folkloric veterinary medicine; Bloodletting; Treatment.

Lokman Hekim Dergisi, 2015;5(3):90-98

Geliş Tarihi - Received: 29.06.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 21.08.2015

İletişim - Correspondence Author Kafkas Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD., Kars-Türkiye

aliyigit@gmail.com, aliyigit@kafkas.edu.tr

GİRİŞ

Tarihin ilk yazılı belgelerinde insan ve hayvan hekimliğinin birlikte yer aldığı¹, insan ve hayvan hekimliğinde ilk uygulamaların içgüdüsel olarak yapıldığı, insanların bazı tedavi yöntemlerini de hayvanları gözlemleyerek imitasyon (taklit) yoluyla uygulamaya başlamış olabileceği bildirilmektedir². İlk çağlarda hastalıkların kötü ruhlardan kaynaklandığı düşüncesi, bu hastalıkların tedavisinde bazı sihirlerin, etkisine inanılan çeşitli maddelerin ve bitkisel ilaçların kullanılmasına yöneltmiş; kurbanlar kesilip büyük ateşler yakılarak da bu hastalıklardan korunulacağı inancı oluşmuştur^{1, 3-5}.

Hipokrat'ın (MÖ 460-377) gözlemleri ve hastalıkları açık bir şekilde tanımlaması ile rasyonel tedavinin başladığı; Aristo'nun (MÖ 384-322) yazmış olduğu "*Historia Animalium*" adlı eserinde hayvan bakımı, hastalıkları ve fizyolojisi konularında bilgilerin yer aldığı bildirilmekte^{2,6-9}; bu bilgilerin İslâm uygarlığı döneminde yazılan baytarnâmelere de kaynak teşkil ettiği kabul edilmektedir¹⁰. Dinçer¹¹, baytarnamelerin bilimsel veteriner hekimliğin tarihsel evrimi ile veteriner folklorun yazılı zenginliği açısından değer taşıdığını, Türkçe baytarnamelerin içerdikleri klasik bilgiler ile gelenek ve göreneklere dayalı halk bilgilerinin yazılı kaynakları olduğunu bildirmektedir.

Karasszon⁶, İslam Uygarlığı Döneminde hastalıkların tür spesifik olarak çalışıldığını ve yaygın olarak at, sığır, deve, fil, eşek ve katırın tedavi edildiğini; tedavide müşhil (purgatif), losyon ve dağlamanın yanı sıra kan akıtma uygulamasının da yapıldığını; kan akıtma işleminin boyun, mahmuz, dizin iç kısmı, dirsek ya da yüz bölgesi venalarından yapıldığını bildirmektedir. Leclainche¹², Eski Yunan'da (daha sonra baytarnamelerde yer alan) ve tedavi amacıyla yapılan kan akıtma (çoğunlukla koltuk, safen damarlarından) işleminin Hipokratik hekimliğe dayandığını bildirmektedir. Yüksel¹³, günümüz folklorik veteriner hekimliği uygulamalarında bu yöntemin "kan salımı" olarak da geçtiğini bildirmektedir. Folklorik veteriner hekimliği uygulamalarında tedavi yöntemlerinin sınıflandırıldığı çalışmada¹⁴, kan akıtma uygulaması, ampirik cerrahi uygulamalar arasında gösterilmektedir.

Çalışmada, kan akıtma/alma yönteminin baytarname ve folklorik veteriner hekimliği uygulamalarında kullanım alanlarının retrospektif olarak değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amaçlandı.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın materyalini el yazması bir baytarname incelemesi¹⁵ ile Anadolu'da folklorik veteriner hekimliği üzerine yapılan bir araştırma¹⁶ olmak üzere iki tez çalışması oluşturdu. Bu iki çalışma temel alınarak veteriner hekimliği uygulamalarında kan akıtma yönteminin kullanıldığı hastalık/vakalar belirlenerek geçmiş ve günümüz uygulamalarının benzer ve farklılıkları değerlendirildi. Ayrıca veteriner hekimliği alanında yapılan ve konu ile ilgili diğer baytarname ve folklorik veteriner hekimliği araştırmalarının da tarih metodolojisi çerçevesinde analizi yapıldı. Baytarnamenin konu ile ilgili verileri aktarılırken hastalık ismi ve üst indis şeklinde [yazma eserde bulunduğu sayfa numarası]; folklorik veteriner hekimliği çalışmasının konuya ilişkin verileri de olduğu gibi aktarıldı.

BULGULAR

Veteriner hekimliği uygulamaları arasında cerrahi tedaviler arasında yer alan kan akıtma ile ilgili iki tez çalışmasında tespit edilen veriler aşağıda sunuldu.

Baytarname'de Konuya İlişkin Veriler

İntişar (*Tendinitis*)^[98a]: İlerlemiş ve şiddetli intişar varsa, şişlik yerindeki damardan kan alınıp bir parça taze kuyruk yağı ile bir beze sürülerek tendo üstüne bağlanmalıdır.

Kafd (?) hastalığının tedavisi^[108b]: Musannif, "*bildiğim kadarıyla çoğu durumda tedavi olmaz. Ancak bazıları eğriliğe ve bukağılık sinirinin [tendosunun] çekilmesine tedavi uygulayıp bukağılıktan kan alırlar*" demiştir.

Hamr, humr (asidozis, aşırı yem yeme, arpalama, furbür) tedavisi^[117b]: Eğer atta çok şiddetli (humr) olursa iki-üç avuç turp tohumunu alıp ezsinler, eleyip bir tencereye koysunlar. Üstüne altı ratl su ekleyip iyice kaynatsınlar. Ateşten indirip soğutulunca üstte bir tabaka (katre) oluşur. Bunun üçte ikisini ata versinler, kalan üçte birini hukne eylesinler [lavman yapsınlar]. Allah'ın izniyle yararlı olur. Ayrıca iki nâcir¹ ya da iki safen² damarından kan alınması iyidir. Alındıktan sonra eski bir bezle iki damarını sağlam şekilde sarsınlar.

Delirmiş atın (delilik) tedavisi^[122a]: İki kısım tatlı meyan kökünü on iki ratl su ile pişirsinler. Yarısı kalınca dörder esatiz vec (Türkçede eğir: kızılalık) ve zeravend (loğusa otu), dörder dirhem safran, zencefil ve karabiber (dar fülful) ezip elesinler. Belirtilen suyun içine kattıktan sonra üzerine üç estaz şeker ve bir ratl kandil yağını (dühni hall, şirec yağı) ekleyip karıştırınlar, üçe bölüp hergün bir bölümünü içirsinler. Dördüncü gün vec (avdac?, atar) damarından kan alsınlar.

Zeybe (?) hastalığının tedavisi^[126b]: Baytar şiş olan yeri neşter ile açıp suyunu akıtmalıdır. Palan atının yaş gaitasını alıp açılan yere sürsünler. İnşallah yararlı olur. Bundan kan almaya gerek yoktur. Eğer çenesinden ya da başka yerinden kan alınırsa kötü olur. Natron ve yaban hıyarı ile tedavi yapmak gerekir.

(Gazdan dolayı) yerinde duramayıp panik haldeki atın tedavisi^[127b]: Ön ve arka ayaklarından, hatta gözlerinin yan tarafından çeyrek ratl kadar kan alıp bir kaba koysunlar. Unu biraz zencefil ile hafif ezip alınan kan ile karıştırınlar. Bir parça keten tohumu ekleyip ön ve arka ayaklarını üç gün bununla ovsunlar.

Da'i el-far (*Saccus aerophorus*, hava kesesi yangısı) tedavisi^[129a]: Kulaklarının iki parmak altından çenesinden kan alınmalıdır. Şişlik yarılıp dağılmalıdır. Üzerine tuz döküp ovulmalıdır, inşallah yararlı olur. Kulak dipleri karşılıklı yarılmalıdır.

Ön ayak felcinin tedavisi^[130b]: Atın bukağılığında olan inmedir. Yarılır, içinden sarı sıvı akar. At ön ve arka ayağını sakınır, korkar. Bu hastalığın çıktığı atta eklem hananı olmaz. Bilgi Allah'ın katındadır. Yine de tedavi uygulanmalıdır. Önce natron ve ılık su ile ovsunlar. Sildikten sonra gülsuyu ile ovup üstüne mum, zeytinyağı ve zencar ekleyip üç gün ve günde üç kez olmak üzere sürsünler. Allah'ın izniyle yararı olur. Ayrıca bukağılıktan da kan alınması gerekir. Tırnak kıllarına (aş'ar) yakın yerde ise demir dağılayıcı değiştirilmemelidir. Sadece sorunlu olan yer çizilip şarap ile ovulmalıdır. Sonra akasya ve su ile ovulmalıdır. Kızarıncı, üzerine akasya ve yaş zift karışımı sürülmeli, suya sokulmamalıdır.

Sida' (?) hastalığının tedavisi^[137a]: Ebu Yusuf (Allah ondan razı olsun) ilacı, bir ratl keten tohumu, sekiz nügi dağ kerevizi, beş vakiyye pişmiş küras, bir ratl sekizbuçuk nügi şarap ve zeytinyağı alıp ata yavaşça içirsinler. Dinlendirdikten sonra soğuk suya soksunlar. Bir diğer tedavi de, kan alındıktan sonra bir ratl keten tohumu, sekiz vakiyye su teresi ("*kurretü-l 'ayn*"e, cırcır elma dahi derler) otu ve bir hurma kadar Fars kerevizi ekleyip hepsini pişirsinler. Kesilince üstüne tatlı su ve bir buçuk ratl şarap, bir ratl zeytinyağını döküp yavaşça içirsinler.

Kış humması (astım?) tedavisi^[138b]: Astım için atı geniş bir yerde tutsunlar ve kuru yem vermeyip iki yanağından kan alsınlar. Hafif seyrederse bir yerde bekletip terlemesi için yanında ateş yaksunlar. Üstüne sıcak su döküp yıkasınlar. Güzelce sildikten sonra yağ ve şarap ile derisini ovsunlar. Sıcak bir yerde bekletip kurutsunlar, yem olarak ot versinler. Yedi gün arpa vermesinler. Verirlerse bu hastalık geç iyileşir.

Kış mevsimi dışında görülen humma (sıtma?) tedavisi^[139b]: Attan kan almaları gerekir. Yaz günlerinde oluşursa, üç yumurtayı iki vakiyye gülyağı ve bir ratl sekiz buçuk nügi tatlı, seyreltilmiş beyaz şarap ile karıştırıp yedirsınlar.

Bağır ağrısının (*Hepatitis*) tedavisi^[140a]: Bir ratl bal, yarım ratl natron, on nügi beyaz şarap ve bir ratl sekiz buçuk nügi suyu karıştırıp sağ burun deliklerine beş gün boyunca damlatsınlar. İyileşmezse safen damarından kan alsınlar. Yine iyileşmezse sağ kaburgalarından üçüncüsünü dağılasınlar; inşallah iyileşir. Yem olarak yaş ot verilmelidir. Pelin otu (şih) ile kaynamış olan suyu içirsinler. Şih iki çeşit olur, bilinir ve bulunur.

1 Vena digitalis palmaris ¹⁷.

2 Safin: İç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar ¹⁸, *Vena saphena*.

Kalp ağrısının tedavisi^[141a]: Yürek ağrısı için bakla miktarınca şih döküp çeyrek vakiyye bal ve 1/3 vakiyye natron eklesinler. Üstüne üç buçuk ratl sıcak su döküp bir ratl sekiz buçuk vakiyye ile birlikte ağzına döksünler. Çuvallarla kalın şekilde sarsınlar. Gözlemleyerek üç gün bu ilacı uygulansınlar. Yem olarak taze keçi otu (şil, nemce, behme) vermeleri gerekir. Şil bilinen soğuk tabiatlı bir ottur, bahme de derler. Yonca verilerse daha iyi olur. İyileşmezse ön ayakların damarından (safen), karnından ve ayaklarının dibinden (bukağılıktan) kan alsınlar.

Hayvan zayıfsa kan almak gerekmez. Çünkü alınırsa hayvanın bedeni zayıf kalır ve kötüleşir. Bu hastalıkta ata yaş ot vermek yerine, kuru ot vermeye dikkat etsinler.

Takus (?) hastalığının tedavisi^[144a]: Üzerine sıcak su ile zeytinyağı döksünler. Natron ve balı şırınga ederek versinler (lavman yapsınlar). Kurtulmazsa testislerini alsınlar, bu denenmiştir. Arıca, biraz mercimek ezip sirke ve gülyacağı ile ata versinler. Atı terlettikten sonra boyun damarlarından (avdacından) kan alsınlar. Yedi gün geçtikten sonra safen damarından ve karın damarından mavi (kirli) kan alsınlar. Sıcak suya natron, mavi buğday unu ve şarap ekleyip burun deliklerine üç gün damlatsınlar. Pancar, şarap ve zeytinyağını pişirip ağzına döksünler. İnşallah yararlı olur. İshal olması iyidir. Yem olarak ot versinler, yoksa yemini natronlu su ile ıslatıp versinler.

Zebh (?) hastalığının tedavisi^[144a]: Boynunu sıcak su ile ovup, burun deliklerine şarap ve eski zeytinyağı damlatsınlar. Elmaya biraz natron ekleyip pişirsinler, ağızdan versinler, yararlı olur. Baş ve çenesini akgünlük ve zeytinyağı karışımı ile ovsunlar. Hastalık geçmeye başlayıp hayvan yem istediğinde yaş ot vermeye çalışsınlar, eğer yaş ot zamanı değilse kuru otu natron ve su ile ıslatıp versinler. Arpayı da ıslatıp versinler. Çenesinin üst kısmından kan alsınlar, yararlı olur. Başka yerden kan almasınlar. Yaban hıyarını natron ile pişirip versinler, inşallah yararlı olur.

Akciğer ağrısının tedavisi^[150a]: İki safen damarından (dizine yakın yerden) kan almaları gerekir. İnşallah yararlı olur.

Karın şişliği (Timpani) tedavisi^[152a]: On ukıyye yaban hıyarı suyu, iki ratl şarap ve zeytinyağı karışımı lavman yapılırsa yararlı olur. Ayrıca, güvercin ve tavuk gaitasını yaş iken bir avuç kadar alıp, şarap ve zeytinyağı ile karıştırıp içirsinler, inşallah yararlı olur. Terletip ishal oluşturur. Kuyruğundan, anüse dört parmak mesafeden kan alınması gerekir. İçme suyuna ya da arpasına natron karıştırınsınlar; yararlı olur.

Ayakların birbirine dolaşmasının (Bel salıklığı?) tedavisi^[158a]: Üzerlik otunu³ (yüzerlik) pişirip ayağına uygulansınlar. Güneşe karşı bir süre koysunlar. *Nacir* ile *safen* damarından kan alsınlar. Eğer yünden yapılmış, yassı ve dayanıklı bir [bez] malzeme ile sarılırsa iyileşir.

Uyuz (Scabies) tedavisi^[176a]: Yemini ayrı yerde verip, kullandıkları eşyaları (çuvalı) başka hayvanlarda kullanmamak gerekir. İlaç uygulanacaksa öncelikle iki boyun damarından ve burnundan kan alınmalıdır. Bu hastalık hızlı yayıldığı için erken müdahale gerekir. Sadece burnundan kan almak yeterli olmayabilir. Bütün kan [karışım, sıvı] burada toplanır. Sadece boynundan alınırsa da yeterli olmaz. Bütün kan (karışım) kalbin etrafında toplanır [aşırı basınç yapar]. Atı öldürür. İki yerden de yeterli miktarda kan alınırsa sorun çözülür. Ata gülsuyu, zift ve natron sürsünler. Böylece hastalığı içeren karışım [kan öğeleri] derinin dış yüzüne çıkar. Vücudu rahatladığında, arpa ununu pişirip su ve zeytinyağı ile karıştırdıktan sonra atın vücuduna sıcakken döküp sürsünler. Üç gün uyguladıktan sonra sıcak su ile temizlesinler.

Yorgunluk hastalığı (Myopati) tedavisi^[178b]: Hastalığa bağlı yorgunluk durumunda kan alınmamalıdır. Buna birer ratl bal ve şaraptan oluşan yorgunluk ilacını burundan vermek gerekir. Eğer şişlik olursa şarap ekmeden, biraz safranı sıcak su ile ezip burnun sol deliğine damlatsınlar.

Karın bölgesinde oluşan bezelerin (Tüberküloz?) tedavisi^[180b]: Atın karnında bezeler olursa, boynundan ve göğsünden kan alsınlar. Aldıkları kanın on dirhemine sıgırın iç yağı ve şaraptan yarımşar ratl ekleyip karıştırınsınlar. Yeni bir bez parçasına sürsünler. Biraz yıkanmış arpa üstüne iki yumurta kırıp karıştırınsınlar. Merhem gibi olunca bezelerin üstüne sürsünler.

3 L. *Peganum harmala* ¹⁹.

Soğuk algınlığı^[191b]: Atta soğuk algınlığı için, atın iki şakağından kan alsınlar. Yeterli miktarda ayranı atın burnuna damlatsınlar. Sonra cedelini (başını) tamamen örtsünler.

Folklorik Veteriner Hekimliği Çalışmasında Konuya İlişkin Veriler

Ağız yangısı (Stomatitis): Atların üst kesici dişlerinin arka tarafındaki damak kısmında bulunan şişliklerin oluşturduğu hastalığa “damak” adı verilir. Tedavide, şişmiş olan bölge “eğdi”, “adi” denilen bir bıçak ile kesilip üzerine tuz konulur. Çuvaldızla üst damaktan pis kan akıtılır, kanayan yere tuz basılır. Bir diğer uygulama da dilin alt damarına bıçakla kesik atılarak kan akıtılmasıdır.

Diş eti yangısı (Gingivitis): Sığırların diş etleri parmakla ya da küt bir bıçakla kanatılır, tuz, şap ve bal karışımı dişetlerine sürülür.

Enterotoksemi (Clostridiosis): “Anız”, “çelirme”, “koğuşlama”, “ot tutma”, “kan tutma” gibi isimlerle de bilinen bu hastalıkta koyunların kulak (Resim 1) ve burunlarından kan akıtılır, böylece hastalığa sebep olan pis, zehirli kanın dışarı akıtıldığına inanılır.

Sancıyla seyreden hastalıklar: Sancısı olan hayvanın kulağı kesilerek kan akıtılır. Tedavide, ayçiçeği yağı, sabunlu su gibi laksatif etkili sıvılar içirilir. Hayvanın anüsüne elle girilerek rektumun üst mukoza kısmı tırnakla kazınarak kanatılır. Bu uygulamaya “kaşım” (Resim 2) denilir. Böylece hayvanın sancısının gideceğine inanılır.

Karlangıç (?): At ve eşeklerde görülen bu hastalık tedavisinde, dilin altına ya da alt azı dişlerinin arkasındaki damak mukozasına kesik atılarak kan akıtılır.

Sarılık (Leptospirosis): Kulaktan kan akıtılır ve kan yapması için pekmez içirilir.

Midede ani şişkinlik (Akut Rumen Asidozu, Acidosis Ingestae Ruminis): Halk arasında “arpalama”, “denelenmek”, “tokmalanmak”, “tohmalanmak” olarak da bilinir. Hayvanın kulakları buz gibidir. Tedavi için hayvanın kulağına kesik atılarak kan akıtılır. Ağzına gem takılarak koşturulur. Ağızdan sodyum bikarbonat (karbonat), ayçiçeği yağı, sabunlu su ya da soda içirilir. Vücudu soğuk suyla yıkanır. Hayvan saman ve yeşil otlarla beslenir, arpa, buğday gibi tane yemler verilmez. Hayvana yaş veya kuru ekmek mayası bir tas su ile karıştırılarak içirilir. Hasta hayvana acı soğan yedirilir. Anüsünden bir parça sabun sokulur.

Midede şişkinlik (Rumen Timpanisi, Tympanie): Tedavi olarak zeytinyağı ve ayçiçeği yağı gibi bitkisel yağlar içirilir. Hayvanın kuyruk ve kulağından kan alınır. Maden suyu, yemek sodası veya ekşimiş pekmez içirilir. Hayvan yokuş yukarı koşturulur.

Zehirlenme: Toprak elenerek tozu suyla içirilir. Hayvanın kulağından kan alınır. Eğer geçmezse zehirlenme olduğu anlaşılır.

Delibaş (Coenurus cerebralis): Dönme hastalığı olarak da bilinir. Demir ateşte kızdırılmak suretiyle hasta koyunların kafası dağlanır. Koyunların kulaklarına kesik atıp kan akıtılması da başka bir tedavi yöntemidir. Koyunun alnına yumurta kırılıp, dualar okunur. Koyunun gözaltındaki damar kesilir ve kan alınır.

Ağırma, sıtma (Babesiosis): Hayvanların kulağına kesik atılarak kan alınır, bol sarımsaklı ayran içirilir.

Bel salıklığı: Tedavide, ayağa kalkamayan ineğin bel bölgesi kuyruk sokumuna kadar bir bıçak ya da jilet yardımıyla ince bir hat şeklinde uzunlamasına yarıılır. Bu yarığa sarımsak ve tuz karışımı yağı şeklinde uygulanır. Bu uygulamaya “çon yarması” denilir. Aynı hastalıkta, atın alını bir bıçakla ensize edilerek kan akıtılır. Koyunların tedavisinde ise koyunun kuyruğunun üstü ve damağı yarılarak kan akıtılır. Oluşan yaraya bir avuç tuz basılır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Antik dönem hekimliğinde hastalık sebeplerinin açıklanmasında ortaya atılan humoral patolojinin (ahlât-ı erbaa; kan, safra, sevda ve balgam), benzer şekilde Anadolu Uygur metinlerinde "sarığ, sarig suv, lisp ve kan" olarak geçtiği bildirilmektedir²⁰. Humoral patoloji ile hastalık sebeplerinin açıklanması ve bu doğrultuda tedavide boşaltıcı yöntem şeklinde ishal ettirme, lavman yapma, kusturma, idrar söktürme gibi kan almanın da tedavi yöntemi olarak uygulandığı bildirilmektedir²¹. Geçmişten günümüze kadar birbirinden ayrılmaz bir şekilde yol alan tıp ve veteriner hekimliğinde kan alma yöntemleri açısından benzerlikler görüldüğü; iki tez çalışmada ortak olan arpalama, bel salıklığı ve timpani gibi hastalıklarda kan akıtmanın uygulandığı; hayvanların sancılanması durumunda kulak, kuyruk ve burundan^{13,14,22} kan akıtılması işleminin, hem baytarname hem de günümüz folklorik uygulamalarında mevcut olduğu ve bunun da boşaltıcı yöntem²¹ prensibiyle gerçekleştirildiği söylenebilir.

Hipokrat, kendisine atfedilen "*Hippiatrica*"da, kan akıtmanın hastalığa özgü olduğunu, kan akıtılacak her bölgenin farklı olduğunu, kanın bazı hastalıklara özgü renk alabileceğini, hastalıktan korunmak için de kan alınabileceğini ifade etmektedir.²³ Uygur Türkleri arasında kötü rüya görünce bir hayvanı öldürüp kurban etme, define bulan kişinin bir malını kurban etmesi ya da malı yoksa el parmaklarından birinin kanını akıtma âdeti söz konusudur. Şamanlar da uygun gördükleri bir vakitte kendilerinin tapındığı "Koruyucu Tanrı" olan ağaç veya kuşa kan akıtmaktadırlar. Ayrıca şamanlar kendi mezar-pirlerine güçleri yettiği ölçüde "kan akıtp" tütsü yakmazlarsa, bu mezar ve pirlerin şamana öfkelenerek uzaklaşacağı ve böylece kendi sihirsel güçlerinin zayıflayacağına inanmaktadırlar.²⁴ Çalışmada özellikle baytarnamede kan akıtma konusunda daha ayrıntılı bilgilerin verildiği, günümüz folklorik uygulamalarında^{13,14,22,25} yöntemin "kesik atarak kanatmak" şeklinde görüldüğü; yöntemin uygulanmasında farklılıklar olsa da Hipokratik geleneğin ve Orta Asya şaman kültürünün günümüzde devam ettiği şeklinde düşünülebilir.

Yüksel¹³ ile Yaşar ve ark¹⁴, karın şişkinliği (timpani, *tympnie*) durumunda hayvanın kulaklarının sıcak olduğunu, bu durumun giderilmesinde kulaklara kesik atılarak ve burun tahriş edilerek kan akıtıldığını bildirmektedir. Çalışmada bu uygulamanın baytarname ve günümüz bilgileriyle devam ettiği, ancak baytarnamede farklı olarak kuyruk damarından⁴ kan akıtıldığı belirlendi. Kan akıtma uygulamasının farklı bölgelerde yapılmasına rağmen benzerlikler taşıdığı, folklorik uygulamalarda kulağın sıcak olması dolayısıyla semptomatik bir tedavi olarak uygulandığı söylenebilir.

Resim 1. Kulaktan kan akıtılması

Resim 2. "Kaşma", anüs bölgesinde kan akıtma.

Arpalama olarak adlandırılan hastalıkta, Hizam²⁶, hastalığın yorgunken su içmek ya da fazla miktarda arpa yemekten kaynaklandığını bildirmekte; Erk^{27,28} baytarnamelerde tedavi olarak bir miktar kan almayı, hayvana egzersiz yaptırmayı ve terletmeyi, müşiller ve yeşil ot tavsiye edildiğini belirtmektedir. Zeki²⁹, arpalama (*furbür*) durumunda, hayvanın boyuna göre, 5-10 litre arasında kan alınması gerektiğini bildirmektedir. Çalışma konusu baytarnamede “*hamr, humr*” olarak isimlendirilen hastalıkta ve folklorik uygulamalarda baytarname uygulamalarına benzer şekilde hayvandan kan akıtma uygulamasının yapıldığı; günümüz folklorik uygulamalarda kan miktarı (sadece kanatma) ve kan akıtma yeri (kulak) konusunda farklılığın olduğu tespit edildi. Çalışma kapsamında değerlendirilen baytarnamedeki uygulama ile veteriner cerrahi konusunda yazılmış bilimsel bir eserdeki uygulamanın daha fazla benzerlik taşıdığı; ancak bilimsel olarak nedenleri ve tedavisi açıklanan bu yöntemin²⁹ günümüz modern cerrahi uygulamalarında ve kitaplarında mevcut olmadığı söylenebilir.

Hippiatrica'nın bir bölümü olan “Eumulus” metninde, kalp hastalığında hastanın verilen tedaviden iyileşmemesi durumunda ön ayaklarının iç kısmından kan alınmasının; mide rahatsızlığında baş damarlarından kan alınmasının hayvanı sağlıklı kılacağı belirtilmektedir.²³ Safra rahatsızlığında, boyundan kan alınmasını, damar bir neşter ile açıldıktan sonra koyu renkli akan kanın görünümü açık renge dönüşene kadar akıtılması tavsiye edilmektedir.²³ Ayrıca aynı metinde saçın uzaması için hayvanın kendi kanının (bacak, sırt, göğüs veya omuz bölgesinden) alındıktan sonra günlük (buhur) ile karıştırılıp omuz başlarına sürülmesi önerilmektedir.²³ Antik Yunan Dönemi bilgilerinin kısmen baytarname bilgileriyle (kalp hastalığı), kısmen de günümüz folklorik bilgileriyle (mide rahatsızlıkları); alınan kanın bir karışım yapılarak uygulanmasının da baytarname (127b) bilgileriyle benzerlikler taşıdığı söylenebilir.

Karça ve Koşay³⁰, Karaçay-Malkar Türklerinin atın damağına bıçakla çentikler atarak kanattıklarını; Erk ve Dinçer¹⁰, bir baytarname incelemesinde, dişlerdeki aşınma bozuklukları ile damak mukozasındaki irkilti sonu damağın plexus venosumunda şekillenen bu hipereminin kanatma ile geçici olarak giderilebileceğini; Hayri³¹ ise damak tedavisinde kan akıtmanın, diğer deyişle hacamatın dil ve boğaz şişkinliğine, diş etlerinin şişmesine faydalı olduğunu bildirmektedir. Çalışmada at, eşek ve koyunlarda görülen bu hastalık belirtilerinin ilgili folklor araştırmasıyla benzerlik gösterdiği, şiş kısımların “eğdi”, “adi” denilen demirden yapılan orak şeklinde bir bıçakla kesilerek, kanatıldığı ve üzerine tuz basıldığı belirlendi. Bu bilgiler ışığında tedavi yönteminin uygulanma şeklinin bazen farklılıklar gösterse de folklorik tedavi yöntemi olarak geniş bir coğrafyada uygulandığı söylenebilir.

Özen¹⁷, tez çalışmasında ayrıntılı incelediği bir Arapça el yazması eserde eksikliklerine rağmen, müellifin atın damar sayıları ile kan alınacak damarlar konusunda önemli bilgiler (atın damar sayısı (362), farklı bölgelerdeki kan alınacak damarların isimleri (bavâtin, avdac, nevâzır, micrimeyn, abtin gibi) ile kan alımında kullanılacak aletlerin nasıl olması gerektiği bilgilerine yer verdiğini bildirmektedir. Çalışmada, Arapça bir eserden tercüme edildiği anlaşılan baytarname¹⁵ ile günümüz folklorik veteriner hekimliği uygulamalarında Özen'in¹⁷ söz konusu incelemesi kadar ayrıntılı bilgiler yer almadığı; kan akıtma yöntemi açısından İslam Uygarlığı Dönemi zengin bilgi birikiminin de günümüz folklorik uygulamalarında görülemediği söylenebilir.

Özen¹⁷ belsalıklığında, baytarnamelerde, neşterle kuyruk sokumuna kesik atılarak kan akıtıldığını ve bölgeye zift ve sarı mum yakısının uygulandığını; Yerlikaya²⁵, Elazığ ve çevresinde hastalığın tedavisinde bel bölgesine kesik atılarak kan akıtıldığı ve ensizyon yerine ebegümece ve sıcak zift ile yakı yapıldığını; rasyonel tedavide ise Samsar ve Akın³², bel ve sakrum bölgesine irkiltici maddelerle friksiyonlar yapılmasının yarar sağladığını belirtmektedir. Çalışmada, sığırların ve koyunların bel bölgesinden kuyruk sokumuna kadar olan çizginin bir bıçak ya da jilet yardımıyla yarılmasının, atların ise alınlarının yarılarak kan akıtılmasının ve yakı uygulamalarının baytarnameler, folklorik veteriner hekimliği verileri ve günümüz hekimlik uygulamaları ile karşılaştırıldığında benzerlikler gösterdiği ifade edilebilir.

Bir baytarname çalışmasında, atların baş ağrısı ve savaşta yorgun düşmeleri halinde²⁶, develerde çuşar hastalığında¹⁷ kan alınmamasının önerildiği; humr (arpalama), şebuk (kronik omuz topallığı), kan fazlalığı (egzema?), hunan, boğazda şişlik (gourme? dil altından kan alınır) ve uyuz³³ hastalığında ise alınmasının önerildiği bildirilmektedir. Erk³³, faydalı ve faydasız kan akıtmanın at ve sığır hekimliğinde XIX. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini bildirmektedir. Çalışmada da (baytarnamede) Erk'le²⁶ benzer şekilde yorgunluk durumunda kan alınmamasının önerildiği görülmektedir. Çalışma verileri ve literatür bilgileri doğrultusunda tedavi yönteminin kısmen rasyonel bir uygulama olduğu ileri sürülebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Hipokratik hekimliğe dayandırılan kan akıtma yönteminin İslam Uygarlığı Çağında el yazması eserler olan baytarnameler ile günümüz folklorik veteriner hekimliği uygulamaları içerisinde yer aldığı, ancak günümüz modern veteriner hekimliği uygulamaları arasında yer almamasının, bilimsel bir yöntem olarak kabul edilmemesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

BİLGİ: Bu çalışma, Prof. Dr. Aşkın Yaşar danışmanlığında yürütülen "Orta Anadolu Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar" ile "İlm-i Fürusiyet İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi At Yetiştiriciliği, Hastalıkları ile Tedavileri Açısından Bir Araştırma" başlıklı Doktora tezlerinden alıntılanmış ve 10-13 Haziran 2015 tarihlerinde Malatya'da düzenlenen IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri toplantısında sözlü olarak sunulup bildiri kitabınının 80-81. sayfalarında özet olarak yayımlanmış bildirinin genişletilmiş şeklidir.

KAYNAKLAR

1. Erk N. Veteriner tarihi. AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları:352, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1978.
2. Smithcors JF. Evolution of the veterinary art. Bailliere Tindall and Cox, London, 1958.
3. Altan Y. Veteriner genel tedavi, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 194, Ankara, 1973.
4. Bekman, M. Veteriner tarihi, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara, 1940.
5. Erk N. Tarihte hastalık sebepleri konusunda düşünceler, Ankara Üniv. Vet Fak Derg. 1962;IX (1): 162-172.
6. Karasszon D. A concise history of veterinary medicine. Akademiai Kiado, Budapest, 1988.
7. Sarton G. A History of science, ancient science through the golden age of Greece. Harvard University Press, 1959.
8. Sigerist H. A history of medicine, Vol II: early Greek, Hindu and Persian medicine. Oxford University Press, New York, 1961.
9. Smith F. The early history of veterinary literature and its British development. Bailliere Tindall and Cox, London, 1919.
10. Erk N, Dinçer F. 15. ya da 16.Yüzyıla ait olduğu sanılan bir baytarname incelemesi. Ankara Üniv. Vet Fak Derg. 14(2): 117-137,1967.
11. Dinçer F. Türk folklorunda veteriner hekimliğin yazılı kaynakları. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt IV'den (Ayrı Basım): 1982:123-130.
12. Lechlainche E. Histoire de la medecine veterinaire. Office du Livre, Toulouse, 1936.
13. Yüksel E. Aşağı Fırat havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ, 2012.
14. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya) folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. TÜBİTAK Projesi, Tovağ – 1120428, s.XI+147, 2013.
15. Yiğit A. İlm-i Fürusiyet isimli baytarnamenin veteriner hekimliği tarihi, at yetiştiriciliği, hastalıkları ve tedavileri açısından incelenmesi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2011.
16. Sinmez ÇÇ. Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2011.
17. Özen A. Milli Kütüphanelerdeki yazma baytarnameler üzerinde tarihsel incelemeler. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1999.
18. Parlatur İ. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Anatomi, Astronomi, Botanik, Coğrafya, Dil ve Edebiyat, Hukuk, Müzik, Hat Sanatı, Tarih, Tasavvuf, Tıp, Zooloji Terimleri ile Zenginleştirilmiş, 2. Baskı, Ankara, Yargı Yayınevi, 2009;2164s.
19. Baytop T. Türkiye'de bitkiler ile tedavi (geçmişte ve bugün). İlaveli ikinci baskı, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 1999, 480s.
20. Sertkaya OF. Uygur tıp metinlerine toplu bir bakış. Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Eylül 1989), Hazırlayan. Azize Aktaş Yasa, Sevay Okay Atgan. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.349-359.
21. Şafak ON. İlk dönem (14. ve 15. yüzyıl) Türkçe tıp yazmalarında çocuk sağlığı hastalıkları ve tedavileri. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 12-15, Nobel Matbaacılık, 2010, s.227-311.
22. Sinmez ÇÇ. Sivas yöresinde folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (No:V-006), 2013, Sivas, s.196.

23. McCabe A. A Byzantine encyclopaedia of horse medicine "the sources, compilation, and transmission of the hippiatrica" Oxford University Press, 2007.
24. Öger A, Gönül T. Uygur Türkleri arasında şamanlar ve tedavi yöntemleri. Turkish Studies. 2011; 6(4): 233-248.
25. Yerlikaya H. Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 2002, 8(2):133-136.
26. Erk N. Dokuzuncu yüzyıla ait "Kital-al-Hayl val-Baytara" üzerine bir inceleme. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1961, 8(4):367-386.
27. Erk N. XVI. Asır veteriner hekimliği ve bu asra ait eserler. Ankara, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 69, Çalışmalar: 38, Yeni Desen Matbaası, 1955; s.21.
28. Erk N. İslam medeniyeti çağında veteriner tababette gelişmeler ve "Naseri". Ankara Ü Veteriner Fakültesi Yayınları: 109, 1959, 93s.
29. Zeki S. Ehli hayvanların cerrahi hastalıkları. İkinci Cilt, Necmi İstikbal matbaası, İstanbul, 1932.s.745.
30. Karça R, Koşay HZ. Karaçay-Malkar Türklerinde hayvancılık ve bununla ilgili gelenekler. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s.77-83.
31. Hayri SO. Sıhhat hazinesi (bitki, maden ve canlı hayvanların özellikleri ve bunlardan yapılan tedavi usulleri). İstanbul, Bahar Yayınevi, 1971; s.25.
32. Samsar E, Akın F. Özel cerrahi. Medipres Yayınları, Ankara, 2002; s.206-432.
33. Erk N. Bir baytarname incelemesi. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1960, VI, 1-2, 126-135.